

Funkce bez formy aneb o nevyslovitelných věcech

Alexandr Rosen*

Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky
Filosofická fakulta, Universita Karlova v Praze
alexandr.rosen@ff.cuni.cz

Seminář na počest prof. Jarmily Panevové, 7. dubna 2003

* Poděkování M. Hnátkové, V. Petkevičovi a H. Skoumalové za příklady a soudy rodilých mluvčích.

Obsah

1	Problém: funkce bez formy	3
2	Příklady neexistujících forem	6
2.1	Finitní tvary sloves	6
2.2	Číslovky	7
2.3	Trpné přičestí	8
3	Forma existuje, ale vyskytuje se jen vzácně	11
4	Forma nese více informace, než chce mluvčí sdělit	12
5	Formalismus	13
6	Transfer na které rovině?	15

1 Problém: funkce bez formy

Jarmila Panevová: О связи между формой и функцией (отношение репрезентации), PSML 8, 1983 (dále jen ♡)

6 typů vztahu jednotek sousedních rovin:

- **1:1, analogické kategorie** (jedinečnost : singulár)
- **1:1, odlišné kategorie** (nominalizace)
- **1:0** (nevyjádřené větné členy)
- **0:1** (kategorie shody u slovesa a adjektiva, slovesný rod)
- **n:n** (předčasnost+komplexnost : prézens+nedokonavost)
V roce 1948 přijíždí Marx do Paříže.
- **n:×** (funkce vyšší roviny nemá odpovídající formu)

- zkoumáme jeden jazyk nebo porovnáváme více jazyků?
 - **rozdíly mezi jazyky ve vyjadřovacích prostředcích**
spousta příkladů, např.:
(pseudo)onomatopoeie v japonštině
neexistující vazba akuzativu s infinitivem v polštině
 - **„díra“ v systému daného jazyka**
např. nějaký tvar v morfologickém paradigmatu chybí
nebo se málo užívá

- forma neexistuje nebo se málo užívá?
 - **formy, které v systému opravdu nejsou**
* *dbané předpisy*
 - **formy, které se užívají málo nebo podmíněně**
přechodníky, o *předsedech*
 - **formy, kterým se mluvčí někdy vyhýbají**

2 Příklady neexistujících forem

2.1 Finitní tvary sloves

(1) 1. os. sg. od **победить, убедить** ♡

2.2 Číslovky

- (2) *mnoho* + látková substantiva v nepřímých pádech
- Zbylo mnoho / hodně másla.*
 - Po **mnoho / *mnoha / hodně máslu* se ti udělá špatně.
 - Po *mnoha / hodně třešních* se ti udělá špatně.
- (3)
- Janek lubi dużo osób.*
 - *Janek pomaga dużo osobam.*
- (4)
- *pięć / *pięcioro urodzin*
 - *pięć / *pięcioro okularów*
- (5)
- pięć par okularów*
 - *pięć par urodzin*

2.3 Trpné přičestí

Některá slovesa, jejichž předmět není v akuzativu, nelze použít v přívlastku:

- (6) a. *Předpisy, jichž dbá každý pacient ...* ♥
b. **Předpisy dbané každým pacientem ...* ♥
- (7) a. *Představení, o němž přemýšlíme ...* ♥
b. **Představení přemýšlené ...* ♥

U těchto sloves nelze vytvořit ani pasivní větu s podmětem:

- (8) a. *Každý pacient dbá předpisů.*
b. **Předpisy jsou dbány (každým pacientem).*
- (9) a. *O tom představení přemýšlíme.*
b. **Představení je přemýšleno.*

Někdy však lze (více či méně úspěšně) vytvořit pasivní větu bez podmětu:

(10) ? *Předpisů je dbáno (každým pacientem).*

(11) ?? *O představení je přemýšleno (mnoha diváky).*

(12) ?* *Je požadováno, aby bylo konkrétně hovořeno, kde jsou tyto síly a kdo je představuje.*

(diskusní příspěvek člena ÚV KSČ a ministra vnitra ČSSR s. Jana Pelnáře na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 29. května 1969)

Řada sloves netvoří trpné příčestí vůbec, i když mají předmět v akuzativu:

(13) ?* *Vše, co může být věděno, může být věděno pomocí vědy.*

(Quine 1970, citováno v diplomové práci Filip Tvrdeho: „Teorie významu a pojem pravdy“, 1999)

(14) уметь – *умено ♡

Reflexiva tantum jsou v tomto směru zcela beznadějná:

(15) a. * *O zprávě (se) bylo dozvěděno.*

b. * *Celou tu dobu (se) bylo báno.*

c. * *Mamon (se) je kořen mnoha nešťastníky.*

3 Forma existuje, ale vyskytuje se jen vzácně

Nezajímají nás případy, kdy se tvary neužívají z důvodů sémantických: *vust'*.

- (16) lokál plurálu (průměrný výskyt: 2,4%)
- a. *předsedech* – v SYN2000 jen 2×
tvarů od *předseda* celkem 39228 (z toho plurálů 1757)
 - b. *kolezích* – 10 z 12003 (*spolužácích* 12 z 1437)
 - c. *t'unt'a, ten starý trouba, trumpeta, ...*
 - d. *katalozích* (104 z 3110), *plechách, ...*
- (17) prézens od *předsevzít si* (*předsevezmu si*)
- (18) přechodníky, zvláště tvary homonymní s 3. os. sg.

4 Forma nese více informace, než chce mluvčí sdělit

- tykání/vykání
- varieta (spisovná/obecná/hovorová/nářeční/slang)
 - mluvčí si není jist, jaká je v dané situaci vhodná, proto se vyhýbá z hlediska variety jednoznačným formám
- a jiné trapné situace ...

5 Formalismus

Možnosti:

- filtry, které brání generování neexistujících forem ♡
- pokud lze v daném formalismu interpretovat jednotlivé tvary a syntagmata paralelně na všech rovinách, tak funkce bez formy nemohou vůbec existovat, „filtr“ je pak formálně jen další z podmínek přípustnosti *znaku*

(19) $\left[\begin{array}{l} \textit{znak} \\ \textit{forma} \dots \\ \textit{funkce} \dots \end{array} \right]$

$\left[\begin{array}{l} \textit{znak} \\ \textit{rovina1} \dots \\ \textit{rovina2} \dots \\ \textit{rovina3} \dots \\ \textit{valence} \dots \end{array} \right]$

neexistující tvary: slovník a morfologie nepřipouští existenci *znaku*, který má pouze funkci bez formy, gramatika pak nepřipouští existenci syntagmatu obsahující neexistující *znak*

neexistující konstrukce: nespĺňují podmínky stanovené lexikálně (valence) nebo pravidlem gramatiky pro dané syntagma

omezeně přijatelné formy: lze podmínit varietou, pragmaticky, ...

6 Transfer na které rovině?

Problém, který může vzniknout při syntéze (generování)
např. z tektogramatické roviny:

Může se stát, že pro funkci se nenajde žádná odpovídající
forma.

Řešení?

- transfer do funkce bez formy nahradit transferem do funkce s formou
- transformovat zápis na tektogramatické rovině
- transfer posunout na vyšší rovinu, ideálně nahradit transfer interlingvou